

نقش عوامل اجتماعی در شکل گیری هویت شهرهای جدید

حسن ذاکری هرنندی

کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، گرایش جمعیت شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی نقش عوامل اجتماعی در شکل گیری هویت شهرهای جدید انجام گرفت. روش تحقیق کتابخانه ای با استفاده از کتب مقالات و پایان نامه ها انجام شد. نتایج نشان داد عوامل اجتماعی به عنوان یکی از ارکان اساسی در شکل گیری هویت شهرهای جدید، نقش حیاتی و غیرقابل انکاری دارند. تعاملات اجتماعی، فرهنگ محلی، ارزش ها و تاریخ مشترک ساکنان، همگی به ایجاد یک هویت منسجم و پایدار در این شهرها کمک می کنند. این هویت نه تنها بر روی کیفیت زندگی ساکنان تأثیرگذار است، بلکه می تواند به تقویت حس تعلق و مشارکت اجتماعی در میان آنها منجر شود. شهرهای جدید با ویژگی های خاص خود، فرصت های منحصر به فردی برای شکل گیری هویت های نوین فراهم می آورند. در پایان می توان گفت برخی از مهم ترین عوامل اجتماعی مؤثر بر شکل گیری هویت شهری در شهرهای جدید شامل تنوع فرهنگی و اجتماعی، مشارکت اجتماعی، تاریخ و میراث فرهنگی، فضاهای عمومی و اجتماعی، اقتصاد و اشتغال، آموزش و آگاهی اجتماعی و توسعه زیرساخت ها می شود.

واژه های کلیدی: شهر، شهر جدید، عوامل اجتماعی، هویت، شکل گیری هویت

مقدمه

شهرها به عنوان مراکز اصلی زندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، همواره تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارند که شکل‌گیری هویت آن‌ها را تعیین می‌کند. در این میان، عوامل اجتماعی به عنوان یکی از کلیدی‌ترین مؤلفه‌ها در فرآیند توسعه و شکل‌گیری هویت شهرهای جدید، نقش بسزایی ایفا می‌کنند. هویت شهری نه تنها به ویژگی‌های فیزیکی و معماری شهرها بستگی دارد، بلکه به تعاملات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ساکنان نیز مرتبط است. در دنیای امروز، با افزایش روند شهرنشینی و ظهور شهرهای جدید، درک و تحلیل نقش عوامل اجتماعی در شکل‌گیری هویت این شهرها بیش از پیش اهمیت یافته است. این عوامل شامل فرهنگ، ارزش‌ها، تاریخ، تعاملات اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی هستند که به شکل‌گیری یک هویت مشترک و پایدار در میان ساکنان کمک می‌کنند. شهرهای جدید به دلیل ویژگی‌های خاص خود، نظیر طراحی مدرن، زیرساخت‌های نوین و تنوع فرهنگی، فرصت‌های منحصر به فردی برای شکل‌گیری هویت‌های جدید فراهم می‌آورند. این هویت‌ها می‌توانند به تقویت حس تعلق و مشارکت اجتماعی در میان ساکنان کمک کنند و در نتیجه، به توسعه پایدار و بهبود کیفیت زندگی در این شهرها منجر شوند. در این مقاله، به بررسی نقش عوامل اجتماعی در شکل‌گیری هویت شهرهای جدید پرداخته خواهد شد.

هویت شهری

هویتی که شهر را از سایر شهرها متمایز می‌سازد و به جمعیت ساکن در آن معنا می‌بخشد. این شخصیت و هویت خاص، با مؤلفه‌های متفاوتی تعریف و توصیف می‌شود بر مبنای تفاوت شکل، محتوا و عملکرد. این مؤلفه‌ها که به نوعی ساختار ماهوی شهر را تشکیل می‌دهند، از شهری به شهر دیگر متفاوت اند. اگر این واقعیت پذیرفته شود که انسان از پدیده‌های ساخته خود در محیط بیرونی متأثر می‌گردد، شهرها با تنوع هویتی شان تأثیرات گوناگونی را بر حیات جمعی شهروندان بر جای می‌گذارند. هویت شهری هر شهر در بستر زمان و مکان در طول تاریخ شکل می‌گیرد و معمولاً برخاسته از فرهنگ و سنت و ارزش‌های حاکم بر آن جامعه می‌باشد و از آنجایی که طی تعاملات اجتماعی زاده می‌شود بازتاب هویت تک تک افراد جامعه و به عبارت دیگر بازتاب هویت جمعی جامعه است از سوی دیگر هویت شهری بخشی از هویت افراد است و آنان را به طور عمیق به مکان زندگی شان پیوند می‌دهد. این پیوند در طول زمان دوام و قوام می‌یابد و باعث تعلق خاطر آنان به مکان زندگی شان شده و احساس مسئولیت در قبال شهر محل زندگی شان را افزایش می‌دهد در واقع از آنان شهروندانی متعهد می‌سازد که هویت شهر را قسمتی از وجود (هویت) خود می‌دانند. در تعریف مفهوم هویت شهری را می‌توان همه نظام‌ها و پدیده‌های خرد و کلان معرف و ویژگی‌های عینی و ذهنی و تمام ثروت مادی و معنوی شهر را گنجانده و هم آن را صرفاً به نشانه شناختی و ظرفیت نمادهای فرهنگی شهر محدود کرد. (زادرفیعی، ۱۳۸۰: ۴۲)

هویت شهری از به هم پیوستگی سه عنصر به دست می‌آید. یا زمانی که شهر را سکونتگاهی خاص بشماریم که شیوه زندگی معینی را بر ساکنان خود تحمیل می‌کند یعنی آن را به شهرنشینی تقلیل دهیم، در این معنا هویت شهر نوعی آگاهی از نحوه رفتار شهرنشینی تقلیل می‌دهیم، در این معنا هویت شهر نوعی آگاهی از نحوه رفتار شهرنشینی است و یا مجموعه‌ای خاص از ارزش‌ها و هنجارهایی است که به سبک و الگوی خاصی از زیستن برای تنظیم رفتار شهروندان دلالت می‌کند. محیط شهر گاهی اوقات قابل مقایسه با یک اثر هنری است و در نهایت این که شهر را می‌توان مساوی با نظامی از نمادها و نشانه و معانی دانست که در این رویکرد شهر به متنی تقلیل می‌یابد که از سوی ساکنان آن خوانده می‌شود مجموعه عناصر در شهر نشانه‌ها و علائمی هستند که ساختاری نمادین را به وجود می‌آورند و از طرف شهروندان رمزگشایی می‌شوند. (Olsen, 1986)

یک شهر نیز به عنوان مجموعه ای از ترکیب عوامل طبیعی، اجتماعی و محیط های شناخته شده توسط انسان، که در آن جمعیت ساکن متمرکز شده است دارای هویتی خاص است. و هویت شهر چارچوبی است برای تبیین تمایز و تفاوت کیفیات برجسته و شاخص شهر ها و مقوله ای کالبدی است و ناشی از شکل کلی و فرم شهر است. (شیعه، ۱۳۸۵: ۴)

هویت شهری چیزی جز خاطره ی جمعی افراد ساکن یک شهر نیست و شهر بدون خاطره فاقد هویت است. آنچه هویت شهری را پدید می آورد هماهنگی اجزا و عناصر شهری است که کلیتی هماهنگ پدید می آورند. هویت شهری^۱، تاریخ یک ملت منعکس در جسم و روح شهر است. شهر ها زمانی از خود شخصیت و موجودیتی داشته اند، لیکن امروز این شخصیت و موجودیت از میان رفته است و تمام آنها به توده های مشابه یکنواختی بدل گشته اند. با این حال شهر ها و شهر های سنتی و کهن به حدی با یکدیگر فرق دارند که هر کدام دارای هویت خاص خود می باشند؛ در واقع، تمام شهرها یک وجه اشتراک هم دارند و آن منحصر به فرد بودن آنهاست. در عین حال مفاهیمی که به عنوان مترادف هویت و یا به عنوان صفت های عرصه ی شهری به کار می روند، مفاهیمی چون ریشه دار، بی ریشه، القاء کننده ی تاریخ، آرامش بخش، دارای اغتشاش، خوانا، ناخوانا، فروتن، مردم وار، ضد مردمی، تماماً دو وجهی های مربوط به هویت اند که گویای دو عنصر مهم یعنی مکان و تاریخ در بحث هویت شهری به شمار می روند. (پاکزاد؛ ۱۳۸۵: ۱۰۴)

هویت هر شهر از جنبه های مختلف اجتماعی، ملی، فرهنگی، اقتصادی و تاریخی شکل می گیرد هویت هر شهر از هویت شهروندان جدا نیست و شهر مخصوص به هر شهروندی هویت تازه ای به او می دهد در شهرهای جدید متأسفانه به دلیل اینکه یک ویژگی خاص هویتی و منحصر به فرد وجود ندارد کمتر انگیزه غرور آمیزی برای شهروندان وجود دارد و لذا افتخاری برای ساکنان ایجاد نمی کند که خود را وابسته به آن بدانند در دوره های مختلف تاریخی، شهرهایی با اهداف گوناگون احداث شده اند، که آنها را می توان شهرهای جدید نامید. این شهرها در هر یک از دوره های تاریخی با تکیه بر اهداف آرمانی، توانایی بشر، انقلاب صنعتی، حل مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و محیطی احداث شده اند. به طور خلاصه می توان گفت که هویت شهری بر مضمون های زیر دلالت دارد:

هویت شهری ناشی از شکل کلی و فرم شهر است.

هویت شهری چیزی جز خاطره جمعی افراد ساکن یک شهر نیست و شهر بدون خاطره فاقد هویت است.

هویت شهری نه مقوله ای مادی و غیر مادی است.

آنچه هویت شهری را پدید می آورد هماهنگی اجزاء و عناصر شهری است که کلیتی هماهنگ پدید می آورند.

هویت شهری از مقوله های زیباشناسانه است، شهرباهویت، شهری با مناظر زیباست.

هویت شهری انعکاس مثبت کلیت شهر در ذهن مشاهده کننده است.

هویت شهر براساس شاخص عملکرد شهر شناخته می شود.

هویت شهری چیزی نیست مگر فرهنگ شهری در هر زمان و مکان.

هویت شهری زاده تعاملات اجتماعی در درون کالبد شهری است که فرم و شکل ویژه خود را دارد.

هویت شهری محصول تکرر و چند قومی و چند فرهنگی بودن است.

هویت شهری فرصت های زندگی نسلی پس از نسل دیگر است.

هویت شهری نحوه زندگی است که در شهر جریان دارد و آن را از سایر مکان ها متمایز می سازد.

¹ urdan identity

هویت شهری تاریخ و فرهنگ خاص یک شهر و یک جامعه حاکم بر شهر است. جنس و فرهنگ و تاریخ سازنده هویت شهری عام است و تاریخ یک ملت منعکس در جسم و روح شهر است.

هویت شهری زشتی و زیبایی، خوبی و پلیدی منعکس در زندگی شهری است.

و ما نه هویت شهر بلکه هویت های گاه متضاد شهری را داریم که محصول تفاوت طبقاتی است. (پیران، ۱۳۸۴: ۱۰۷)

انسان ها یک سری تأثیراتی را بر محیط گذاشته و سپس نتایجی را از آن متأثر می شوند، این نمایانگر یک رابطه بین انسان و مکان است. محیط از دو جنبه ایجاد هویت می کند یکی از منظر ادراکی - شناختی که به همان موضوع خاطره بر می گردد و دومی از نظر کالبدی که حس تعلق به جای مخصوصی را مستلزم می گردد، بدین ترتیب مکان ها در افراد مختلف حس های متفاوتی ایجاد می کند و نقش شخصیت و تجارب گذشته افراد نیز در دریافت این حس مؤثر است.

هویت در شهرهای جدید

با توجه به روند گسترش نیازها و افزایش جمعیت شهری در چند دهه اخیر لزوم توجه به گسترش فضاها و مجتمع های زیستی را در عرصه سرزمین ضروری ساخت در این ارتباط در گام اول شهرهای جدید در ارتباط با تمرکز زدایی کالبدی و جمعیتی از شهر مادر ایجاد گردید اما یک مشکل عظیم وجود داشت که چالش هایی را فراروی ایجاد شهرهای جدید مطرح ساخت و آن موضوع هویت بود که مشکل جدی تمام شهرهای جدید در دنیا به شمار می رفت و شهرهای جدید کشور ما نیز مستثنا از این قاعده نبوده، ساکنین این شهرها نه خود را متعلق به شهر مادر می دانند و نه هویت قبلی خود را حفظ کرده اند. یکی از دلایل این عدم هویت نقش خوابگاهی است که این شهرها دارند و تا زمانی که از جهت اشتغال و خدمات به خود کفایی نرسند دارای تعاون و روح شهر نشینی نخواهند شد. بیشتر ساکنان این شهرها شهر جدید را به مثابه پل ورود به مادر شهر تلقی می کنند. تمام مقوله هایی که در سطور پیشین ذکر شد تماماً در مورد شهرهای جدید نیز می تواند به عنوان مقوله ای هویت بخش مورد تأکید قرار گیرد. متأسفانه در کشور ما شهر را یک پدیده معماری و شهرسازی می دانند، در حالی که شهر مقوله ای پیچیده است. امروزه در تبیین هویت شهر فقط کمیت لحاظ می شود و از سایر ابعاد غیر کمی آن غفلت شده است (رهنمایی، ۱۳۸۴: ۳۲). در خصوص هویت شهری مصداق های عینی آن شهرهای همچون فولادشهر، بهارستان، مجلسی، شاهین شهر، پردیس و پرند تهران می توان مشاهده کرد که در شهرهای جدید استان اصفهان، که بافت آنها با خصوصیات اقلیمی، اجتماعی، اقتصادی منطقه سازگار نیست. شاخص های معماری آنها با فرهنگ بومی و ایرانی فاصله دارد، و در آنها از مراکز محله ای و مسجد برای تشخیص گروه های اجتماعی خبری نیست، و اصولاً این گونه شهرها دارای هویت (بصری، کالبدی، علمی، فرهنگی، اجتماعی و تاریخی) نیستند. لذا ساکنین خود را مهمان می پندارند، و عمدتاً بدون کارکرد اقتصادی و پایه اقتصادی می باشند و اقتصاد آنها بر مبنای حقوق کارگری و کارمندی است و از اشتغالزایی و خود کفایی برخوردار نیستند، و این شهرها بدون برنامه کلی در امور فرهنگی اجتماعی بوجود آمده اند، بطوریکه امروزه افسرده بی روح فاقد تعادل اجتماعی بوده و تضاد فرهنگی در چهره آنان آشکار است و نقش شهرهای جدید اصفهان عمدتاً خوابگاهی است و وابستگی شدیدی به مادر شهر اصفهان دارند.

نقش عوامل اجتماعی در شکل گیری هویت شهر

موضوع هویت شهر و عملکرد اجتماعی به علل گوناگونی امروزه مورد بحث قرار گرفته است و به میزان بسیار زیادی ناشی از مهاجرت جهانی و در نتیجه آمیختگی و پیوند وسیع میان مردم اقوام است. جهانی شدن بازارها و مبادله وسیع با کالاهای

فرهنگی تاثیر عمیقی بر ارزش ها و معیارها گذاشته است. از طرف دیگر این کثرت و تنوع در جمعیت شهرهای جهانی در خیلی از موارد به تقویت و محکم شدن نظام فضایی این شهرها منجر شده است. در نتیجه این تحولات موجب پدید آمدن حس جدید یا آگاهی بیشتری در خصوص هویت های فردی شده است از خصوصیات این حس جدید هویت قابل انعطاف است، به عبارت دیگر، می توان گفت این حس یا هوش که ناشی از تحولات اجتماعی است به زنان و مردان مدرن نشان می دهد که هویت پایه مطلق ندارد و می بایست برای روایتی که تعریف هویت شخص را ارائه می دهد انعطاف بیشتری قایل بود. یعنی نشان می دهد که هویت ها یک ساخته تاریخی- اجتماعی هستند و نسبت آن تعریف را ارائه می دهد. شهرها و همزیستی اقوام شهری این نقش را در اجتماعات مدرن ایفا کرده با وجودی که در خیلی از موارد به چنین نتایجی نرسیده است. به علاوه هویت شهرها پیامدهای خاصی برای دموکراسی دارد. هر چند اقتدار نظام ها برای جهانی شدن تا حدی کاهش یافته با این حال این پدیده التزام و نیاز به این اجتماعات دموکراتیک برای تشکیل یک فضای عمومی را که شرایط لازم برای گفت و گوی همگانی و عمومی در خصوص تعیین سرنوشت این جوامع می باشد، تقلیل نداده است. لذا این مباحث عمومی، اجتماعی بر مبنای اصول کثرت و تباین ناهمگون جوامع که امروزه موجود می باشد، همچنان باقی می ماند. شهرهای بزرگ امروزه مظهر این معیارها و ارزش های نامشخص هستند. لذا چالش مدرن جهت تکوین و تنفیذ یک هویت واحد متکثر در شهرهای بزرگ امروز قابل توجه است، به این صورت که شهرها مهد تمدن مدرن یا حتی پست مدرن اند. پس اولین مسئله در طرح کردن نظریه جدید و انتقادی زمینه شهرشناسی مربوط به چگونگی شکل گرفتن هویت های مدرن در جوامع شهری است. به عبارت دیگر، از این منظر شهر، فضا یا مکان تجربه تجدد و مکانی است که پرورشگاه ارزش های مدرن است. محلی است که در آن ارتباط به شهروندان نا آشنا و غریبه برقرار می شود و هر شخصی مجبوره مدارا یا کنار آمدن با اشخاص غریبه است. از این طریق کنار آمدن با باورهای متعلق به ارزش های غریب متضاد و ناسازگار، موجب پرورش و گسترش ذهنیت انعطاف پذیرتر و متمدن تر می شود. با پذیرفتن این نکته که چارچوب نظری و شیوه های اندیشه در حال تحول اند و نیاز به نواندیشی دارند، مهم ترین عواملی که در نظریه های شهرشناسی باید مورد بررسی قرار گیرند عبارت خواهند بود از:

الف) نوع هویت فردی و گروهی که در شهر واقع می شود.

ب) موقعیت جغرافیایی و ساختار فضایی شهر

پ) ساختار کلان اجتماعی (دولت، بازار و...) که فعالیت شهروندان را برای ارتقای خود محدود می سازند. در جامعه شناسی عوامل اول و سوم کاملاً شناخته شده اند و در مسایل شهری ضمن فضا این دو عامل (هویت و ساختار اجتماعی) افزوده می شود. در نظر نئومارکسیست های سیاسی- اقتصادی محوری ترین هویت شهری در شهرهای مدرن هویت اجتماعی طبقاتی - اقتصادی است. آنها فضا را به عنوان یک فضای عینی و جغرافیایی یعنی یک محوطه بسته شده با مرزهای به هم پیوسته می دانند و مهم ترین ساختار اجتماعی از نظرایشان اقتصاد است. (تاجبخش، ۶۳: ۱۳۸۰-۶۲) اما به طور کلی شکل گیری هویت شهری در شهرهای جدید تحت تأثیر عوامل اجتماعی متعددی قرار دارد. این عوامل می توانند به شکل گیری و توسعه هویت خاص هر شهر کمک کنند و در عین حال چالش هایی را نیز به همراه داشته باشند. در ادامه به برخی از مهم ترین عوامل اجتماعی مؤثر بر شکل گیری هویت شهری در شهرهای جدید اشاره می شود:

۱- تنوع فرهنگی و اجتماعی: شهرهای جدید معمولاً میزبان گروه های مختلف فرهنگی و اجتماعی هستند. این تنوع می تواند به غنای هویت شهری کمک کند و موجب ایجاد فضاهای مشترک و تعاملات فرهنگی شود. تعاملات بین فرهنگ های مختلف می تواند به شکل گیری هویت های جدید و پویا منجر شود.

۲- مشارکت اجتماعی: مشارکت فعال شهروندان در فرآیندهای تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی شهری می‌تواند به تقویت حس تعلق و هویت شهری کمک کند. زمانی که افراد احساس کنند که در شکل‌گیری محیط زندگی خود نقش دارند، هویت شهری آن‌ها تقویت می‌شود.

۳- تاریخ و میراث فرهنگی: تاریخ و میراث فرهنگی هر منطقه می‌تواند تأثیر زیادی بر هویت شهری داشته باشد. شهرهای جدید باید به نحوی طراحی شوند که این میراث فرهنگی حفظ و ترویج شود. این امر می‌تواند شامل حفظ بناهای تاریخی، سنت‌ها و آداب و رسوم محلی باشد.

۴- فضاهای عمومی و اجتماعی: وجود فضاهای عمومی مناسب، مانند پارک‌ها، میدان‌ها و مراکز فرهنگی، می‌تواند به تقویت هویت شهری کمک کند. این فضاها باید به گونه‌ای طراحی شوند که امکان تعاملات اجتماعی و فرهنگی را فراهم کنند و به عنوان نقاط مرکزی برای تجمعات اجتماعی عمل کنند.

۵- اقتصاد و اشتغال: وضعیت اقتصادی و فرصت‌های شغلی در یک شهر می‌تواند تأثیر زیادی بر هویت آن داشته باشد. شهرهایی که فرصت‌های شغلی مناسبی ارائه می‌دهند، معمولاً جذب مهاجران بیشتری می‌شوند و این امر می‌تواند به شکل‌گیری هویت‌های جدید منجر شود.

۶- آموزش و آگاهی اجتماعی: آموزش و آگاهی اجتماعی در مورد مسائل شهری و هویت شهری می‌تواند به شهروندان کمک کند تا نسبت به محیط خود آگاه‌تر شوند و در شکل‌گیری هویت شهری نقش بیشتری ایفا کنند. برنامه‌های آموزشی و فرهنگی می‌توانند به تقویت حس تعلق و هویت شهری کمک کنند.

۷- توسعه زیرساخت‌ها: زیرساخت‌های مناسب، از جمله حمل و نقل عمومی، خدمات بهداشتی و آموزشی، می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی در شهرهای جدید کمک کنند و در نتیجه به تقویت هویت شهری منجر شوند. شهروندان در شهرهایی که زیرساخت‌های مناسبی دارند، احساس راحتی و تعلق بیشتری می‌کنند. شکل‌گیری هویت شهری در شهرهای جدید یک فرآیند پیچیده و چندبعدی است که تحت تأثیر عوامل اجتماعی متعددی قرار دارد. توجه به این عوامل و ایجاد بسترهای مناسب برای تعاملات اجتماعی و فرهنگی می‌تواند به تقویت هویت شهری و بهبود کیفیت زندگی در این شهرها کمک کند. با در نظر گرفتن این عوامل، می‌توان به طراحی و برنامه‌ریزی شهری بهتری دست یافت که به نیازها و خواسته‌های شهروندان پاسخ دهد.

منابع و مأخذ

۱. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵) مبانی نظری و فرایند طراحی شهری، انتشارات دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران.
۲. پیران، پرویز (۱۳۸۴) هویت شهر، مجله آبادی، شماره ۱۳، ۴۸-۵۳.
۳. تاجبخش، کیان (۱۳۷۸) آرمان شهر (فضا، هویت و قدرت در اندیشه‌ی اجتماعی معاصر)، ترجمه افشین خاکباز، انتشارات نی.
۴. زاد رفیعی، ناصر (۱۳۸۴) فرایند اجتماعی - فضایی هویت شهر مجله آبادی شماره ۴۸.
۵. شیعه، اسماعیل (۱۳۷۶) مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، انتشارات دانشگاه علم و صنعت تهران.
6. Olsen, D (1986): The city as a work of art, yale university press.